

Knygotyra
2021, vol. 77, pp. 378–383

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.77.99>

ATRANDANT LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KNYGOS PASAULIUS: VYRŲ VIENUOLIJŲ ATVEJIS

Ina Kažuro

Vilniaus universiteto biblioteka
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas ina.kazuro@mb.vu.lt

PIETRZKIEWICZ, IWONA. *KULTURA KSIĄŻKI W ZAKONACH MĘSKICH
WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO XV–XVIII WIEKU*. KRAKÓW:
WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU PEDAGOGICZNEGO, 2019.
447 S. ISBN 9788380843356.

Nauja monografija, skirta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) vienuolinei knygos kultūrai, reprezentuoja naujausias lenkų knygotyros, arba bibliologijos, mokyklos tendencijas istoriniuose tyrimuose. Pagirtina, kad knygos autorė habil. dr. Iwona Pietrzkiwicz bendradarbiauja su Lietuvos mokslininkais ir publikuoja tyrimus Lietuvos moksliniuose leidiniuose. Apie jos glaudžias sąsajas su Lietuvos mokslo diskursu liudija naujame tyrime dažnos nuorodos į lietuviškus tyrimus. Kitu monografijos pranašumu laikytinas siekis remiantis šiuolaikinėmis metodologinėmis priemonėmis parengti knygos kultūros sintezę. Iš tiesų, tai milžiniškas užmojis, turint omenyje pastaraisiais dešimtmečiais gausiai išplėtotus empirinius LDK knygos istorijos tyrimus ir pasirodymą Lenkijoje ir Baltarusijoje kelių fundamentalių sintezių artimomis temomis.

Įvadinėje dalyje autorė pagrindžia tyrimo aktualumą teiginiu, kad vienuolinės organizacijos, reprezentuojančios pastovų visuomenės dėmenį su išskirti-

Received: 2021 09 08

Copyright © 2021 Ina Kažuro. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

nėmis teisėmis ir materialiniais resursais, darė įtaką LDK vertybių, kultūros ir valstybinio tapatumo formavimui (p. 23, 31). Sukauptas per kelis šimtmečius vienuolijų paveldas nusipelno išsamų įvairiarūšių tyrinėjimų. Vienas iš tradicinių paveldo objektų, leidžiančių kompleksiskai analizuoti vienuolijų kultūrinės veiklas, yra knyga ir knygų rinkiniai. Kokios gi teorijos leidžia šiandien tyrinėti pasirinktą objektą, aiškinamasi Vakarų ir Rytų Europos knygotyros problematikos ir metodologijos apžvalgoje (p. 11–19). I. Pietrzekiewicz išskiria antropologinę, komunikacinę prieigas, taikomas Vakarų Europos mokslininkų, o Lenkijos istoriografijoje – populiarią bibliologo Krzysztofo Migońio „knygos kultūros“ sąvoką, kaip patogų terminą, jungiantį „visus materialinius ir dvasinius knygos bei knygos pasaulio aspektus“. Kitokią kryptį knygos istorikams atveria sociokultūrinės sąvokos „bendruomeninė atmintis“ ir „visuomeninė atmintis“, nustatančios komunikacijos procesus per simbolinių reprezentacijų tyrimus. Šiuolaikinės humanitarikos ir sociologijos metodologinių prieigų įvairovė yra, pasak autorės, naudinga atnaujinant istorinius religinių bendruomenių tyrimus.

Tyrimo chronologiniais rėmais pasirinktas XV a. Lietuvos krikštas ir XIX a. vienuolinių struktūrų panaikinimas (p. 30). Toks ribojimas kelia norą diskutuoti tiek dėl žemutinės ribos (nes pirmas Lietuvos krikštas įvyko XIV a.), tiek dėl viršutinės ribos (knygos pavadinime viršutine riba nurodytas XVIII a.). Tyrimo objektu pasirinktos LDK lotynų apeigų katalikų vyrų vienuolijos.

Autorė iškelia tikslą susisteminti įvairius teksto ir knygos egzistavimo vienuolinėje aplinkoje ženklus, pritraukiant dvasinį ir praktinį kontekstus, kurie vienodai pažymi intelekto ir tikėjimo reikšmę vienuoliniame gyvenime (p. 30). Specifiniais ženklais pasirinktas pats tekstas, knygos buvimas, rašymas, skaitymas, knygų rinkiniai. Sintezėje nepretenduojama pateikti detalių šaltinių ir faktų visumos, o „stengtasi susisteminti reiškinius, kurie charakterizuoja vienuolinės aplinkos erudiciją, taip pat jos apraiškas, kurias galima apžvelgti atskirai arba vietinių vienuolynų veiklos ir pasiekimų kontekste“ (p. 31). Kitaip sakant, į pirmą vietą iškeliamas modelio ir dėsningumo nustatymas. Įvadinę dalį užbaigia šaltinių apžvalga (p. 31–50), kurioje pastebima tendencija pritraukti kuo didesnę šaltinių įvairovę, aktualią lygiavertiškai tiek Bažnyčios, tiek ir „knygos pasaulio“ istoriniams tyrimams. Pažymėtina, kad didžioji sintezės dalis remiasi rankraštiniais šaltiniais, saugomais Lietuvos atminties institucijose, ir kai kurie iš jų įvedami į istoriografiją pirmą kartą.

Išryškinusi knygos kultūrą reprezentuojančius ženklus, toliau autorė aptaria juos skirtingais pjūviais keturiose dalyse. Pirmoje dalyje „Religijos ir religingumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“ atskleidžiamas platesnis religinis

kontekstas, kuris lėmė LDK vienuolių kultūros savitumą (p. 53–76). Pirmame skyriuje apibrėžiama LDK krikščioniškų konfesijų įvairovė, kuri XVII a. sunyko įsigalėjus katalikų Kontrreformacijai. Antras skyrius skirtas pristatyti vyrų katalikų vienuolių teritorinei plėtrai LDK iki XVIII a. Teigiama, kad LDK vienuolių raidai lemiamą įtaką turėjo Tridento visuotinis susirinkimas. Rėmimasis Vakarų Bažnyčios tradicija nulėmė LDK vienuolystės intelektualinio parengimo ir komunikacijos bruožus.

Iš viso LDK veikė kelių tipų vyrų vienuolijos: monastinės, elgetaujančios, regulinių kanauninkų ir regulinių dvasininkų. Laikui bėgant, jų regulose nusistovėjo kelios pagrindinės veiklos kryptys: kontempliacija, sielovada, ligonių arba benamių globa, jaunimo auklėjimas bei edukacija. LDK religiniam gyvenimui būdingas pasaulietinės dvasininkijos trūkumas. Šį trūkumą gebėjo užpildyti laipsniškai augančios vienuolijos – daugiau kaip 40 proc. parapijų dvasininkų LDK priklausė vienuolių luomui (p. 69). Sielovados išskėlimas virš kitų misijų paveikė vienuolinės knygos kultūros savitumą – tam tikrų skaitymo praktikų plėtojimą, lektūros žanrinę struktūrą, vienuolynų spaustuvių leidybos kryptis.

Antroje dalyje „Tekstas vienuolijoje kaip vienuolinio gyvenimo idealų ir dvasingumo atspindys“ autorė sutelkia dėmesį į teksto vaidmenį vienuolio gyvenime, išskirdama dvasinį aspektą, atspindintį vidinę vienuolijos komunikaciją (p. 79–106). Apie nuolatinį teksto buvimą vienuolio gyvenime liudija du nuolatiniai reiškiniai – rašymas ir skaitymas. Skyriuje apie rašymą I. Pietrzekiewicz atskiria tekstus, kurių kūrimą reglamentavo vienuolinės regulos, nuo tekstų, kurie realiai sklido LDK vienuolių provincijose. Nors rašymo praktika buvo skirta vienuolinės bendruomenės tapatumui formuoti, jos reali raida priklausė nuo pagrindinės vienuolijos misijos. Tekstų įsisavinimui, arba skaitymui, skirti du paskutiniai antros dalies skyriai. Visa vienuolinė skaitymo lektūra suskirstyta į privačią (tyliąją) ir kolektyvinę (balsu). Pirmajai grupei priskiriamas šventasis skaitymas (*Lectio Divina*), taip pat pamokslavimui reikalingi tekstai ir įvairi normatyvinė literatūra, sustiprinanti vienuolijos narių bendruomeniškumą (regulos, įstatymai, nuostatos). Antrajai grupei priskiriama literatūra, kuri skaitoma balsu vienuolinėje erdvėje – bažnyčioje, refektoriume, naujokynuose, taip pat kuri reikalinga sielovados darbe, kadangi, autorės teigimu, buvo taikomas metodas sielovadai reikalingą literatūrą – religinę ir pasaulietinę mokomąją – skaityti susirinkus vienuoliams.

Trečioje dalyje „Vienuolynas kaip literatūros ir mokslinės veiklos institucija“ pereinama prie komunikacinių strategijų, formavusių vienuolių tapatumą (p. 109–167). Teksto, kaip tradicinės komunikacijos priemonės, rūšys nule-

nia, visų pirma, vienuolių bendravimo būdus vienuolinėje aplinkoje ir veikia jų bendravimą su išoriniu pasauliu. Pagrindinis dėmesys sutelkiamas į hagiografijos ir istoriografijos kūrybą, taip pat pamokslių, proginių tekstų ir mokslinės bei mokymo literatūros augimą ir apyvertą vienuolijos viduje ir už jos ribų. Detalizuotai pristatomas abipusis vienuolių ir pasaulietinio elito bendravimas per mecenatystę, atsispindinčią proginiuose tekstuose. Mokslinei veiklai apibrėžti panaudoti edukaciniai tekstai tiek studentų (konspektai ir užrašai, dalykų kompiliacijos), tiek jų dėstytojų (vadovėliai, mokymo priemonės). Autorė išvardija XVIII a. antrosios pusės – XIX a. pradžios vienuolius, kurių moksliniai darbai išliko rankraščių pavidalu: dominikonų Ludwiko Hryniewicziaus ir Felikso Ciecierskio, bernardino Bonaventūros Chełchowskio, regulinio kanauninko Piotro Procewicziaus, trinitoriaus Inocento Severino Krzyszkowskio ir kt. Paskutiniame trečios dalies skyriuje bendrais bruožais aptariamas spaudos organizavimas LDK vienuolijose kaip vienuolių intelektualinių poreikių augimo ir jų išsiplėtusios kultūrinės veiklos padarinys.

Ketvirta dalis „Knygų rinkiniai vienuolinėje bendruomenėje“ (p. 171–210) skirta aptarti klausimams, susijusiems su vienuolinių knygų rinkinių įstatyminiu ir administraciniu reguliavimu, bibliotekų tipologija, archyvų kūrimu, bibliotekininkų ir archyvarų veikla. Šiuolaikinių Lietuvos bibliotekų senų knygų katalogų pagrindu pateikiami skaičiai apie inkunabulus ir XVI a. spaudinius, kurie priklausė LDK benediktinų, dominikonų, jėzuitų, pranciškonų konventualų, bernardinų, basųjų karmelitų, senosios regulos karmelitų, regulinių kanauninkų, misionierių ir pijorų vienuolynams. Iškelusi klausimą apie vienuolinės bibliotekos teminę sudėtį, autorė susitelkia į vieną konkretų atvejį, pasirinkdama analizei Trakų bernardinų vienuolyno knygos rinkinį. Su vienuolinių knygų rinkinių kilme susijęs bibliofilijos klausimas, kurios apraiškos aptariamos dominikono Dominyko Siwickio, veikusio XVIII a. antroje pusėje – XIX a. pradžioje, kolekcionavimo veikloje. Paskutinę dalį užbaigia skyrius apie vienuolinių bibliotekų konfiskavimą XIX a. ir perdavimą kitoms religinėms institucijoms bei pasaulietinėms įstaigoms. Autorės konstatuota, kad tyrėjams, nagrinėjantiems LDK bibliotekų likimą, prieinama archyvinė medžiaga tik trijų Šiaurės vakarų krašto, sukurto po 1794 m. padalijimo, gubernijų, t. y. Gardino, Minsko ir Vilniaus. Kitų gubernijų (Mogiliovo ir Vitebsko) bibliotekų baigties nustatyti dėl įvairių istorinių aplinkybių nėra galimybės (p. 209).

Pabaigoje (p. 213–219) autorė apžvelgia lotynizacijos / polonizacijos ir nacionalinės kalbos vietą LDK religiniame gyvenime ir pabrėžia vyrų katalikų vienuolių veiklos reikšmę tiek valstybės, tiek platesniame civilizacijos ir kultūros kontekste.

Svarbią vietą sintezės struktūroje užima priedas „LDK vienuolynų knygų rinkiniai“ (p. 267–429). Jame susisteminti duomenys apie 884-is LDK vienuolynų (tarp jų ir kai kurių vienuolijų mokymo įstaigų) knygų sąrašus / katalogus: visa medžiaga suskirstyta pagal vietas ir vienuolijas, pateikiamas dokumento pavadinimas, saugojimo vieta, sudarymo data ir užfiksuotų knygų skaičius. Autorė mini, jog sudarydama Priedą rėmėsi Urszulos Paszkiewicz sąrašu¹ ir stengėsi papildyti jos duomenis (p. 267). Deja, pateiktame Priede nežymima, kuri konkrečiai pozicija perimta iš U. Paszkiewicz publikacijos, o kuri yra naujai atrasta, todėl skaitytojui paliekama savarankiškai nustatyti naujus šaltinius. Priedas apibendrina duomenis apie 22 LDK vyrų vienuolijas, t. y. atgailos kanauninkai, augustijonai, baltramiejiečiai, basieji karmelitai, benediktinai, bernardinai, bonifratrai, cistersai, dominikonai, jėzuitai, kamalduliai, kapucinai, kartūzai, Laterano kanauninkai, marijonai, misionieriai, paulinai, pijorai, pranciškonai konventualai, rokitai, senosios observacijos karmelitai ir trinitoriai. Peržvelgiant Priedo duomenis pastebima ryški persvara vėliausiojo periodo šaltinių (t. y. XVIII a. antrosios pusės – XIX a.), vos keli sąrašai jame datuojami XVII a. (17 pozicijų, t. y. apie 2 proc. sąrašo) ir nėra nei vieno, datuojamo XVI a.²

Skaitytojas nesunkiai pastebės, kad sintezėje į LDK vyrų vienuolijas žvelgiama kaip į vienalytę religinę aplinką ir vengiama gilintis į jų skirtumus. Tačiau pasitaikantys palyginimai rodo, kokių įdomių įžvalgų galima nustatyti naudojantis šiuo metodu. Pavyzdžiui, bibliotekų tipologijoje išskiriamos medicinos bibliotekos, kurias rinko tik bonifratrų ir rokitų vienuolijos (p. 177–179). Bonifratrų, kurie užsiėmė špitolių organizavimu ir priežiūra, bibliotekos buvo nukreiptos labiau ne į teorinę, o į praktinę mediciną, apie ką liudija knygų sąrašų pavadinimai „Gydymo knygos“ ir „Vaistinininko knygos“. Rokitų medicinos knygų rinkiniai skyrėsi nuo bonifratrų, kadangi jų pagrindinė misija buvo epidemijų aukų globa ir laidojimas. Rokitams priklausiusios bibliotekos pasižymi nedideliu skaičiumi špitolinės literatūros (chirurgijos, felčerių vadovai). Retos bonifratrų ir rokitų bibliotekos padeda apčiuopti LDK vienuolinės knygos kultūros bruožą – vyravimą vienuolinių bibliotekų, skirtų sielovadai ir edukacijai. Kitas palyginimas, išryškinantis LDK knygos kultūros savitumą, galėtų paliesti

1 PASZKIEWICZ, Urszula. *Catalogus catalogorum: inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: spis scalony, poprawiony i uzupelniony*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2015. 2 t.

2 744 pozicijoje (Vilniaus dominikonų Šv. Dvasios vienuolynas) nurodyti 1596–1627 m., tačiau knygų sąrašas datuojamas 1605 m.

spaudos klausimą, t. y. kaip vienuolijų veiklos prioritetai veikė spaustuvių įsteigimą. Tačiau išsamesniam vienuolynų spaudos tyrimui iki šiandien jaučiamas šaltinių trūkumas.

Apskritai, šaltinių bazės fragmentiškumas ir išsisklaidymas paveikė sintezės tendenciją išsamiau aptarti vėlyvesnio laikmečio reiškinius. Žvelgiant į I. Pietrzkievicz leidinio redakcines savybes, galima išskirti ilgas citatas lotynų kalba, selektyvų bibliografijos pobūdį (dalis bibliografinių nuorodų neišskeliama iš išnašų į bibliografiją), taip pat pasitaikančias korektūros klaidas, ypač bibliografiniuose aprašuose lietuvių ir kitomis kalbomis. Pastebėti trūkumai nemenkina tyrimo vertės – nauja I. Pietrzkievicz sintezė bus neabejotinai vertinga ir naudinga parankinė priemonė visiems skaitytojams, besidomintiems turtingu ir neišsemiamu LDK paveldu.